

KUML 19
70
FOR P.V.GLOB

KUML

KUML

ÅRBOG FOR JYSK ARKÆOLOGISK SELSKAB

1970

With Summaries in English

Mit deutschen Zusammenfassungen

JYSK ARKÆOLOGISK SELSKAB SATTE DETTE KUML FOR

P. V. GLOB

PÅ 60 ÅRS DAGEN DEN 20. FEBRUAR 1971

I KOMMISSION HOS
GYLDENDALSKE BOGHANDEL
NORDISK FORLAG
KØBENHAVN

1971

Omslag:
P. V. Glob:
Jysk Tordenvej

Redaktion:
POUL KJÆRUM

Copyright 1971
by
Jysk Arkæologisk Selskab
JSBN 8700 22971 7

Printed in Denmark
by
Jysk Centraltrykkeri A/S

INDHOLD/CONTENTS

<i>Peter Seeberg</i> : Det frie felt. P. V. Glob og de danske provinsmuseer	9
A clear field. P. V. Glob and the Danish provincial museums	
<i>Klaus Ferdinand</i> : Etnografien på Moesgårdmuseet	13
The ethnographical collections at Moesgård	
<i>Hellmuth Andersen</i> og <i>Ole Klindt-Jensen</i> : Hesselbjerg. En gravplads fra vikingetid	31
Ein wikingerezeitliches Gräberfeld	
<i>Tage E. Christiansen</i> : Træningslejr eller tvangsborg	43
Training-camp or garrison-fort	
<i>Kristján Eldjárn</i> : En tau-stav fra Island	65
A Tau crosier from Iceland	
<i>Knud J. Krogh</i> : Den norske stavkirke	83
The Norwegian stave-church	
<i>Aslak Liestøl</i> : En uartig historisk runeinskrift	91
A historic runic inscription from Bergen	
<i>Jytte Lavrsen</i> : Brandstrup. Nye billeder af et gammelt fund	99
Brandstrup – new illustrations to an old find	
<i>Peter Riismøller</i> : Pottemageren i Pederstræde	109
The potter of Pederstræde	
<i>Erling Albrechtsen</i> : Den ældre jernalders bebyggelse på Fyn	123
Early Iron Age settlement on Funen	
<i>C. J. Becker</i> : De gådefulde lerblokke fra ældre jernalder	145
Die rätselhaften Tonblöcke aus der älteren Eisenzeit	
<i>Hans Neumann</i> : Et dødehus fra Enderupskov	157
Ein Totenhaus von Enderupskov	
<i>Erling Johansen</i> : Med hevet hånd	171
The raised hand	
<i>Mats P. Malmer</i> : Bronsristningar	189
Bronze engravings	
<i>Sverre Marstrander</i> : Et magisk fangstlokkemiddel	211
A magical hunting charm	
<i>C. A. Moberg</i> : Regional och global syn på hällristningar	223
Research in rock carving	
<i>Povl Simonsen</i> : Sydskandinavisk i Nordskandinavien	233
South-Scandinavian petroglyphic art in northern Scandinavia	
<i>Holger Friis</i> : Flinthugningspladsen ved Studeli klit	243
A Neolithic bivouac at Studeli klit	
<i>Hans Jørgen Madsen</i> : To dobbeltgrave fra jysk enkeltgravskultur	249
Two double graves from the Jutland Battle-axe Culture	
<i>Bent Sylvest</i> : Dolktidsgrav med ravsmykker	261
Late Neolithic grave with amber pendants	
<i>Anders Hagen</i> : Om arkeologiens kulturbegreb	267
On cultural conceptions in archaeology	
<i>Hans Helbæk</i> : Da rugen kom til Danmark	279
The arrival of rye in Denmark	
<i>Ulrik Møhl</i> : Fangstdyrene ved de danske strande	297
Seal and whale hunting on the Danish coasts	
<i>J. Troels-Smith</i> : Naturvidenskabelig datering	331
<i>T. G. Bibby</i> : »... efter Dilmun norm«	345
»... according to the standard of Dilmun«	
<i>Karen Frifelt</i> : Jamdat Nasr fund fra Oman	355
Jamdat Nasr finds in the Oman	
<i>Peder Mortensen</i> : Om Barbartemplets datering	385
On the date of the temple at Barbar in Bahrain	

EN ANALYSE

Af Knud J. Krogh

» . . . et genialt barns indfald, et oldenborrehus udsnittet af en enfoldig kæmpes legende tollekniv, . . . «, sådan forestiller Holger Drachmann sig tilblivelsen af det mærkelige hus på billedet på næste side (fig. 1), Borgund stavkirke i Sogn i Norge, som han så i 1886.

Intet andet problem har optaget stavkirkeforskningen så stærkt som netop dette. Hvordan er den såkaldte fuldt udviklede norske stavkirke med indre søjlerækker og hævet midtrum blevet til. Groft forenklet kan man sige, at den omfattende debat har samlet sig om to hovedsynspunkter. Det ene går ud på, at de har udviklet sig fra norske monumentalbygninger fra hedensk tid, hovet og hørgen har ofte været foreslået som forlæg for stavkirken. Et andet synspunkt er, at de »basilikale« stavkirker, som de ofte kaldes, er en genial norsk oversættelse fra sten til træ af basilikaen (1).

Senest har Roar Hauglid i afhandlingen »Urnes stavkirke i Sogn« (2) og i sin bog »Norske Stavkirker« (3) givet bidrag til debatten. Selv om Hauglid ikke i traditionel forstand deler »basilikateorien«, så er det dog efter alt at dømme hans opfattelse, at den fuldt udviklede norske stavkirke har sin formale forudsætning i stenbasilikaen, mens de tekniske forudsætninger må ligge i udviklingen af stavbygningskunsten, sådan som den kan følges i ældre huse og kirker af træ. Her bygger Hauglid på den kendsgerning, at de sidste årtiers udgravninger i Nordeuropa har vist, at der har været en fælleseuropæisk byggetradition for træarkitektur, som også stavkirkerne kan passes ind i, i hvert fald hvad angår det rent byggetekniske.

Hauglid drøfter selvfølgelig den indvending, der uvægerlig må melde sig såvel overfor »basilikateorien« som overfor tankerne om, at de ad arkæologisk vej påviste trækirker med to rader af jordgravede søjler på langs inde i rummet skulle være umiddelbare forløbere for den fuldt udviklede norske stavkirke, nemlig det forhold, at søjlerækkerne i de norske stavkirker ikke bare følger sidevæggene i skibet, således som de gør i en basilika, men at de også løber på tværs, følgende skibets gavlvægge. Hauglid vedgår, problemet er vanskeligt at løse. Og hans forklaring, der går ud på, at man var nødt til at gøre det på denne måde, nu hvor man ikke længere kunne hente bygningskroppens stivhed gennem de jordgravede stolper – altså at den fuldt udviklede stavkirkes særpræg til dels kan forklares som et nødtvungen resultat af,

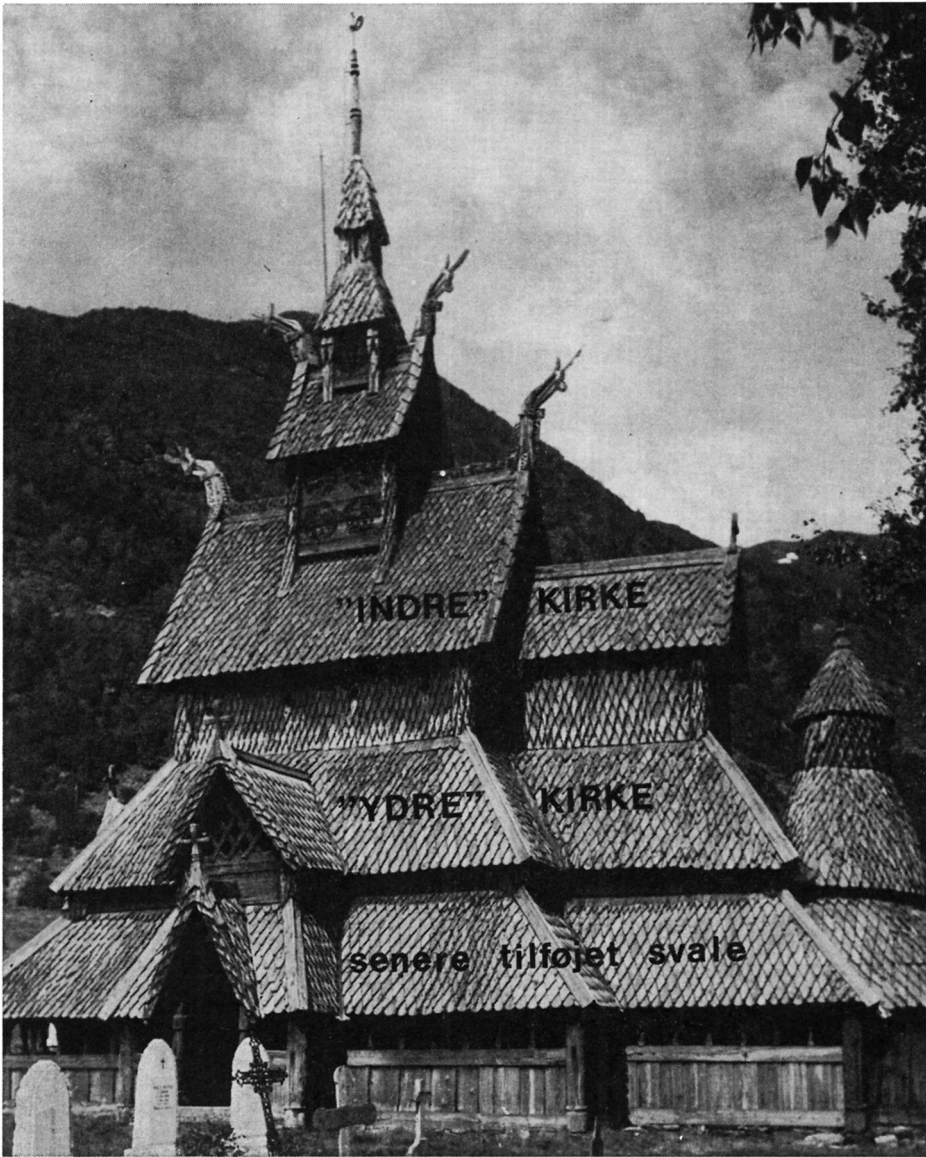

Fig. 1. Borgund Stavkirke i Sogn.
Borgund Church, Sogn.

at man forlod princippet med at jordgrave stolperne – er ikke overbevisende. Normalt er det ikke nogen tilfredsstillende argumentation i forbindelse med udredning af et bygningshistorisk forløb at henvise til, at man gjorde »sådan og sådan« fordi man var nødt til det.

Havde de, der skabte de norske søjlestavkirker, haft til hensigt at lave en

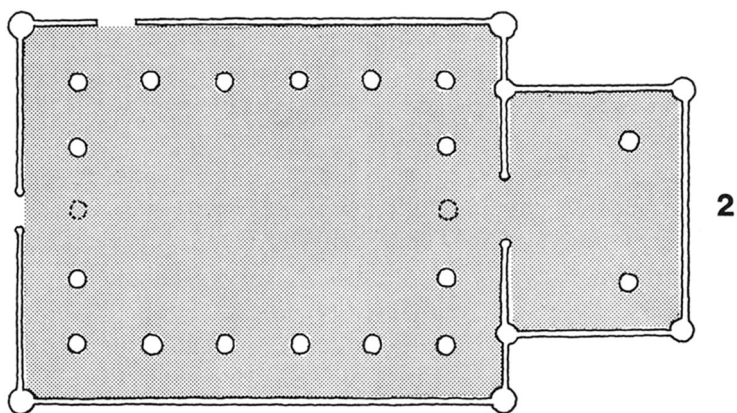
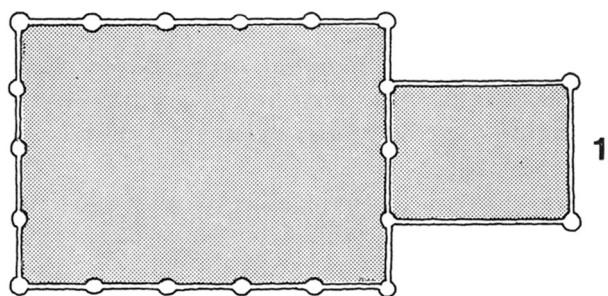
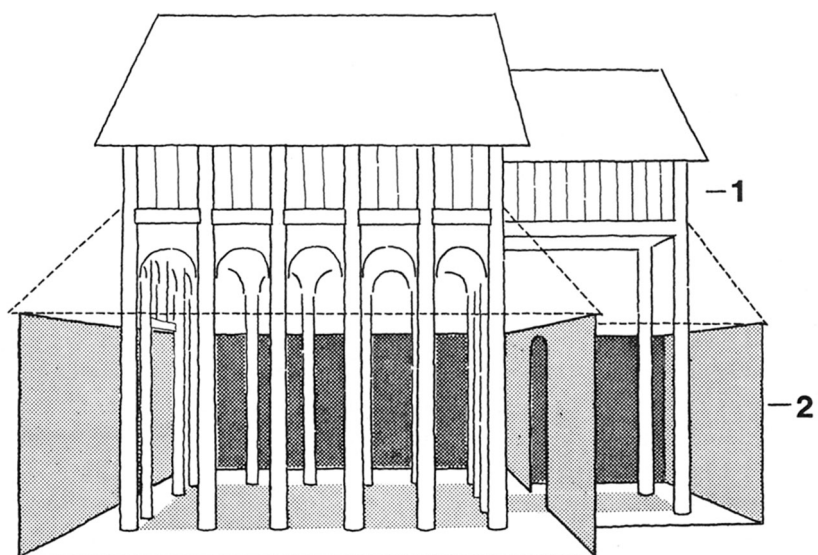

Fig. 2. Skematiske tegninger af Urnes kirke i Sogn. Plan 1 viser den »indre« kirke, plan 2 den »ydre«.

Schematic drawings of Urnes Church, Sogn. Plan 1 shows the »inner« church, plan 2 the »outer«.

regulær treskibet trækirke med stenbasilikaen som model, så lå det uden tvivl inden for deres konstruktive formåen at klare dette uden de nævnte søjlerækker på tværs.

De iagttagelser, der kan gøres under udgravning af stolpehuller fra de ældste nordiske trækirker, tyder på, at formålet med at sætte stolpeenderne ned i jorden sandsynligvis ikke først og fremmest var at få en indspænding af stolpen – en indspænding som iøvrigt ikke, såvidt vi kan vurdere de fundne stolpehuller, der ofte ikke er ret dybe og undertiden tillige af varierende dybde inden for det samme bygværk, har haft eller været tillagt nogen større afstivende værdi, når bygningen først stod rejst – men måske i højere grad har været at fastholde stolpernes nedre ender i et og samme fodpunkt, hvad der statisk set er en absolut nødvendighed i den form for bygninger. Denne funktion er i den fuldt udviklede stavkirke for de indre, fritstående søjlers vedkommende overtaget af udhuggede huller i grundstokkene, og heller ikke disse huller viser i nogen måde tegn til at være udnyttet til indspænding af stolperne, men har kun til opgave at fastholde stolpeenderne i et og samme fodpunkt. Og tilsvarende er der heller ikke nogen egentlig form for indspænding af ydervæggens stolper i de horizontale konstruktionselementer (fodtømmere). De afstivende led i de bevarede stavkirker er først og fremmest selve vægfladerne – ligesom det utvivlsomt har været i de jordgravede bygninger – og så de med buknæ afstivede tømmeramlinger, og der er egentlig ingen grund til at tro, at buknæet ikke var benyttet i stavkirkerne, før man ophørte med at jordgrave stolperne.

Overgangen fra kirker med jordgravede konstruktionselementer til kirker på fodtømmer behøver efter alt at dømme ikke at have afstedkommet særlig store forandringer i stavkirkens ydre og indre fremtoning.

Derfor må vi fastholde, at de tværgående søjlerækker ved skibets gavle er særdeles vanskelige at indpasse i de verserende teorier om søjlestavkirkens oprindelse. Og her glemmes oven i købet ofte et forhold, som gør vanskelighederne endnu større, nemlig at det jo ikke blot er i skibet, der optræder disse påfaldende afvigelser fra basilikaens vanlige skema; men også koret udviser akkurat de samme ejendommeligheder, ja, er konstruktivt set lige så »trekoret« som skibet er »treskibet«. Vi tvinges derfor til at erkende, at søjlestavkirken simpelt hen i bund og grund er anderledes, end hvad vi iøvrigt kender af samtidige kirkebygningstyper. Den er et helt selvstændigt stykke arkitektur. Det resultat kommer man til, når man, uden at lade sig afspore af hvad der kan ligne den mere eller mindre, analyserer bygningen.

De vedstående tegninger (fig. 2) af en typisk norsk søjlestavkirke viser ganske klart, at den er skabt ved en meget bevidst sammenbygning af to enskibede stavkirker, den ene placeret »koncentrisk« inden i den anden. Den »indre« kirke, hvis grundareal således er en del mindre end den »ydres«, er vældig højbenet; så høj, at den når langt op over den »ydre« kirke og danner det såkaldte hævede midtrum i kor og skib. På

Fig. 3. Kaupanger kirke i Sogn. Skibets søndre del, set mod øst.
Kaupanger Church, Sogn. Southern part of the nave, looking east.

billedet af Borgund kirke (fig. 1) kan man se, hvorledes den »indre« kirke i kirkens eksteriør oven over de nedre tage gør sig gældende som den enskibede stavkirke med kor og skib, den teoretisk set er. Den står på sine meget høje stolpeben, d.v.s. de indre søjlerækker i skib og kor, og da den nedre halvdel af disse ben er uden mellemliggende afstivningsled, står den ikke ganske stabilt.

Uden om den »indre« kirke står den »ydre«, og ser vi bort fra tagene, er det ligeledes en ganske almindelig enskibet stavkirke med kor og skib hvilende med sine vægflader og tilhørende syldmure direkte på terrænet og derfor tilstrækkelig stabil til at kunne yde støtte også til den »indre« kirke. Langs samtlige vægge er faste punkter ført ud i hver sin af den »indre« kirkes søjler ved hjælp af stikbjælker omgivet af buknæ (fig. 3), og på den måde støtter den »indre« kirke sig til den konstruktivt set noget mere stabile »ydre« kirke. Bjælke og knæ danner tilsammen en stiv »trekant« med støttefladen på yder-væggen og fastholdt til denne, idet stikbjælken ved udskårne hak er låst fast i det todelte hammerbånd.

Den »indre« kirke er iøvrigt en veritabel stolpekirke. Den type vi møder allerede i de allerældste, ved udgravninger påviste, jordgravede trækirker (Urnes 1, Kinsarvik, Mariekirken i Oslo, Kaupanger og Mære), og som også er repræsenteret i nogle af de bevarede enskibede stavkirker, bl. a. Rødven, Kvernes og Røldal, som foruden hjørnestolper har fagdelende mellemstolper i væggene. Altså en konstruktionsform, som tilsyneladende uændret finder anvendelse i hele det tidsrum, hvor der produceres stavkirker i Norge – og som synes at optræde i såvel en jordgravet som en på fodtømmer hvilende udgave.

Den ovenfor gengivne analyse forklarer i meget grove træk den norske søjlestavkirkes opbygning. Det er slet ikke usandsynligt, at dette raffinerede arkitekturprodukt er noget specielt norsk. I hvert fald er der endnu ikke påvist spor af noget tilsvarende uden for Norge. Denne sammenbygning af to eksemplarer af den kendte enhed til et helt selvstændigt, stærkt opløst bygværk er simpelt hen en arkitektonisk nyskabning, bl. a. realiseret ved, at den højtrejste »indre« kirke i sin underdel – d.v.s. den del, som møder den »ydre« kirke – er gjort så transparent som overhovedet muligt for med den »ydre« kirkes rum at smelte sammen til ét rumforløb. Det egenartede rumforløb som giver de fuldt udviklede norske stavkirker deres særpræg.

Aller tydeligst kommer denne tanke til udtryk i kirker som Hurum og Lomen, hvor alene hjørnesøjlerne i den »indre« kirke bærer denne. De øvrige søjler standser på vandret liggende bjælker (tænger) i højde med den »ydre« kirkes hammerbånd, så skellet mellem de to »kirker« næsten er ophævet.

Der er således intet der tyder på, at man, som Hauglid siger det, var nødt til at affinde sig med de tværgående søjlerækker ved gavlene. Der er al grund til at tro, at det ganske enkelt var sådan, man ville have bygningen.

Opgaven for stavkirkeforskningen må være at udrede, hvornår denne sammenbygning af to kirker til ét bygværk blev indledt, og drøfte hvad der

kan have inspireret hertil. At få opklaret med såkaldt hundrede procents sikkerhed hvilke inspirationskilderne har været, vil selvfølgelig aldrig kunne lade sig gøre, men det er tænkeligt, at den tendens til at gøre rumforløbet mere opløst, som er til stede i meget af samtidens byggeri, har været med til at sætte skred også i denne udvikling.

SUMMARY

The Norwegian stave-church. An analysis.

Broadly stated, the extensive debate on the origin of the so-called fully developed Norwegian stave-church has centred around two main points of view. One view is that it has developed from Norwegian monumental buildings of the pagan period, and both *hov* and *borg* have been named as prototypes. Another view is that the »basilical« stave-churches, as they are often called, are a brilliant Norwegian adaptation to wood of the stone basilica.

An inescapable objection both to the »basilica theory« and to the idea that the archaeologically demonstrated wooden churches with two longitudinal inner rows of wooden posts sunk into the ground should be the immediate forerunners of the fully developed Norwegian stave-churches is that the post rows in the latter not only follow the side walls of the nave, as they do in a basilica, but also cross it, following the gableends. Roar Hauglid, among others, has asserted (3) that it was probably necessary to have these transverse rows of supporting posts for structural reasons, when the principle of sinking the posts into the ground was abandoned and the support obtained in this manner thus no longer available. Recent archaeological investigations into the earliest Norwegian stave-churches seem to show, however, that here too it was primarily the walls themselves, just as in the preserved stave-churches, that provided the supporting element. The transition from churches with earth-sunk posts to churches resting on ground beams has thus apparently not necessitated major changes in the appearance of the stave-church.

If the architects of the Norwegian stave-churches with posts had intended to construct a regular wooden church with a tripartite nave modelled on the stone basilica, it was well within their capacity to do so without transverse rows of posts and these are in fact very difficult to account for by any of the current theories on the origin of this type of stave-church. Furthermore, the stave-church chancel is also a departure from the basilical canon, in that it is tripartite like the nave. We are forced to admit that the stave-church with posts is basically different from what we otherwise know of contemporary church building types. It is, as will be apparent from the following analysis, a quite unique architectural form.

The accompanying drawings of a typical Norwegian stave-church (fig. 2) clearly show that it has been constructed as a *deliberate combination of two stave-churches with undivided naves*, one church inside the other. The »inner« church is elevated over the »outer« church. Fig. 1 shows how the inner church above the lower roofs presents itself as the stave-church with undivided chancel and nave it theoretically is. It rests on the long posts which form the inner posts of the nave and chancel of the whole edifice, and as the lower halves of these posts have no intervening supports it is not a particularly stable structure.

The outer church is apart from its roofs likewise merely a stave-church with undivided nave and chancel with walls resting directly on the ground surface and

thus sufficiently stable to support the inner church too. Its walls are connected to each of the posts of the inner church by tie-beams and collar braces (fig. 3), and in this manner the inner church is supported by the more stably constructed outer church.

It is not unlikely that this sophisticated architectural product is uniquely Norwegian. At least, corresponding structures have yet to be demonstrated outside Norway. This combination of two specimens of the well-known unit – the stave-church with undivided nave and narrower eastern chancel – to form a single, complex building, is an architectonic innovation. The elevated inner church is made as transparent as possible below so that the two churches together form an open plan peculiar to the fully developed Norwegian stave-churches. This feature is most pronounced in churches like Hurum and Lomen, where only the corner posts in the inner church are carried down to the floor, so that the division between the two churches is almost obliterated.

Future research should seek to discover when this practice of combining two churches to form one building was initiated and what can have inspired it. It is possible that the tendency to make the interior more complex, which is evident in many buildings of the period, contributed to this development.

Knud J. Krogh,
Nationalmuseet, København

NOTER

- 1) En kortfattet oversigt over debatten om stavkirkens arkitektoniske forlæg findes i Olaf Olsens afhandling, *Hørg, Hov og Kirke*, København 1966, side 209-212. Olsen giver i afhandlingen selv udtryk for den opfattelse, at vi nødes til at søge forlægget for den fuldt udviklede norske stavkirke på norsk grund, i profane eller sakrale monumentalbygninger fra slutningen af den hedenske tid (s. 221).
- 2) Foreningen til norske Fortidsminnesmerkers Bevaring, *Årbok* 1969, side 34-69. Især henledes opmærksomheden på side 62.
- 3) Roar Hauglid, *Norske Stavkirker. Opprinnelse, konstruksjon, ornamentikk*. Oslo 1969.